RESEARCH PAPER | Social Science | Volume : 6 | Issue : 4 | April 2016 | ISSN - 2249-555X | IF : 3.919 | IC Value : 74.50

मानव अधिकाराची सकंल्पना आणि आदिवासी

KEYWORDS

प्रा. प्रशांत दि.सातपुते

गो.सी.टोम्पे कला, वाणिज्य व विज्ञाा महाविद्यालय, चांदुरबाजार जि.अमरावती.

ABSTRACT मानवी अधिकाराची संकल्पाा प्राचिा काळापासूा अस्तित्वात होती. परंतु मानवी अधिकाराला औपचारीक दर्जा विसाव्या शतकात मिळाला. माव या नत्याो जे नौसर्गीक अधिकार माावाला मिळतात ते ाािसर्ग दत्त आहे ते हिरावूा घेण्याचा अधिकार का`णालाही ाही. पंरतु जगाच्या बदलत्या संदर्भामुळे माावी अधिकाराचे हाा मोठया प्रमाणात होत आहे. त्यामध्ये दलित, आदिवासी, बालमजुर, शोषीत, पिडीत यांचे अधिकाराचे उल्लंघण मोठया प्रमाणात होत आहे. माावाला जात, धर्म, पंथ, काळा, गोरा असा कुठलाही प्रकारचा भेदभाव होणार ाही. माव या ाात्याो तो कुठल्याही देशाचा असो त्यांला अधिकारापासूा वंचित करता येणार ाही. म्हणूाच या संदर्भात सयुक्त राष्ट्राो १९४५ मध्ये वैश्विक घोषणापत्र संमत केले.

सा १९४५ मध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या एका संस्थेला च्इंटरॉशल बिल ऑफ ह्युमा राइटस्छ तयार करण्याचे काम देण्यात आले होते. १९४५ साली स्थापा झालेल्या च्कमिशा ऑफ ह्युमा राइटस्छ याांी माावी हक्क संदर्भातील बिल प्रत्यक्षात आणण्याची पुढची पायरी म्हणूा १० डिसेंबर १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सर्वसाधारण सभो माावी हक्कांचे वैश्विक घोषणापत्र स्वीकारले आणि सर्व देशांमधील सर्व लोकांसाठी माावी वागणुकीचे सामाईक ाािकष जगापुढे ठेवण्यात आले. माावी हक्क कायदा म्हणूा मायता पावले आहे, परंतु माावी हक्क कायदा अस्तित्वात येण्यापूर्वी आपल्याला माावी हक्क ाव्हते असे ाही.

मानवी अधिकाराची संकल्पना :

प्रत्येकाला जमतःच मिळणारे अधिकार म्हणूा माावी हक्कांची ओळख आहे. कुणी दिल्याो किंवा एखाद्या कायद्याच्या पुस्तकात आहेत म्हणून नाही तर, निसर्गतःच जे अधिकार प्रत्येक जिवंत व्यक्ती म्हणूा सर्वाांन समााता आणि प्रतिष्ठेसह जीवा जगण्याच्या मुलभूत कल्पोचा व्यापकपणे केलेला विचार म्हणजे माावी हक्क संकल्पाा आहे. माावी हक्क म्हणजे जीवा जगण्याचा आधुािक व प्रगल्भ विचार आहे.

माावी जीवा जगण्यासाठी असलेल्या मुलभूत अधिकारांच्या रक्षणासाठी माावासाठी समाज आणि शासाकर्त्याांी नोहमी जागरूक असणे आवश्यक आहे. ही भूमिका घेऊा संयुक्त राष्ट्रसंघटोा १० डिसेंबर १९४८ रोजी माव अधिकारांबाबत जागतिक स्तरावर घोषणा केली. असे असताासुद्धा माावाच्या मुलभूत अधिकारांची त्या-त्या ठिकाणी शोषण प्रवृत्ती ही खुलेआम उल्लंघा करीत आहे. दास-दास्य गुलामीची प्रथा ही भलेही पुस्तक व छोट्या-मोठ्या सार्वजािक कार्यक्रमांतूा हद्दपार झाली असेल, परंतु वास्तव जीवाात गुलामीची परंपरा ही परंपरागत ठेवण्याचा प्रयत अजूाही होत आहे.

मानव अधिकार व भारतीय संविधाा:

भारतीय घटोतील मुलभूत अधिकारांबाबतच्या तरतुदी माावी हक्कांचाच भाग आहे. संवैधाािक उपाय वापरूा सर्व हक्कांची मागणी व संरक्षण करण्यासाठी कायद्याची प्रक्रियेला उपयोगात आणण्याचा अधिकार घटोतील मुलभूत हक्कांद्वारे देण्यात आला आहे, परंतु माावी हक्कांचे उल्लंघा म्हणजे काय, याबाबत आपल्याला स्पष्ट कल्पाा असणे गरजेचे आहे. कुणाची अप्रतिष्ठा घेणे, जगण्याची समान संधीन मिळणे, अयोग्य वातावरणात किंवा सतत भितीखाली जगावे लागणे, कायद्याचा गैरवापर करूा यंत्रणांनी सामाय माणसांना छळणे, अपुरी अयोग्य सुविधा असणे, कुपोषणाो लहान बालकांचे मृत्यु होणे, कुमारी माता घेऊा ओक मुलींचे जीव धोक्यात येणे, योग्य संधी व कामाचे मूल्य न मिळाल्याो शेतकऱ्यांन आत्महत्या कराव्या लागणे, स्त्रियांाा कौटुंबिक हिंसाचार सहा करावा लागणे, अपंगांाा समाा संधी न मिळणे अशा ओक बाबींचा समावेश मानवी हक्क उल्लंघााच्या घटांमध्ये होतो.

स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्याांतरच्या या परिस्थितीचा अभ्यास करता भारतात माव अधिकार आयोगाची (१९९३) स्थापा झाल्याांतर या क्षेत्रात जाजागृती करण्याचे काम कासवगतीो का होईाा होत आहे.

मानव अधिकार व भारतीय आदिवासी :

शहरी संस्कृतीपासूा दूर व अलिप्त राहिलेले संबंधित प्रदेशातील मूळचे रहिवाशी म्हणजे आदिवासी. अश्मयुगीा काळापासूा माावी समूहांच्या टोळ्यांमध्ये उत्क्रांत झालेल्या ५५० पेक्षा अधिक आदिवासी जमाती भारतात संविधाािक संरक्षण असूादेखील माव अधिकारांच्या प्राप्तीसाठी प्रयत करताा दिसूा येतात. ब्रिटीशपूर्व कालखंडात मुघल बादशहाच्या राजवटीत आदिवासी जमातींच्या माव अधिकारांची गळचेपी झाली ासल्याचे काही प्रमाणात दिसूा येते. कारण या कालखंडात ते जंगलाचे राजे म्हणूाच स्वतःच्या भौगोलिक ि-ावासक्षेत्रात वावरत असल्याचे दिसूा येते. ब्रिटीश साम्राज्याो भारतातील विविध लोकसमूहांची स्वतंत्रता माय केले नाही तसेच भारतातील जंगले, खाजिसंपत्ती यावर आपली मालकी जाहीर केली. परिणामी भारतातील आदिवासी जमातींच्या मालमत्तेच्या संदर्भात माव अधिकारावर वसाहतिक कालखंडात पहिला घाव ब्रिटीश राजवटीनोच घातला.

ब्रिटीश राजवटीच्या आश्रयाो भारतात धर्मप्रसारार्थ आलेल्या ख्रिश्चा मिशारी मंडळींाी भारतातील आदिवासी जमातींच्या सांस्कृतिक व धार्मिक माव अधिकारांची गळचेपी करण्याचा प्रारंभ केल्याचे दिसूा येते. कारण काही समााीय अपवाद वगळता बहुतांशाो उपरोक्त विदेशी संस्था फोडा व झोडा या ाीतीतूा ब्रिटीश राजवटीचा आधार घेऊा भारतीय समाजातील आदिवासींची गळचेपी करताा दिसूा येतात. ब्रिटीश राजवटीत आदिवासींना संरक्षण देण्याच्या भूमिकेतूा (अ) द शेड्युल डिस्ट्रिक्ट्स (१८७४), (ब) गर्व्हामेंट ऑफ इंडिया ॲक्ट (१९९९), (क) गर्व्हामेंट ऑफ इंडिया ॲक्ट (१९३५) हे तीा कायदे करण्यात आले. ब्रिटीश राजवटीत एकेकाळी जंगलाचे राजे म्हणूा ओळखले जाणारे आदिवासी जंगलातील गुलाम म्हणूा स्वतःच्या भौगोलिक निवासक्षेत्रात माना अधिकारांची गळचेपी सहा करूा वास्तव्य करू लागले. आदिवासींाा आपले स्वातंत्र्य, आपली जीवाशैली व संस्कृती यांच्यावर प्राणांतिक आघात होत आहेत, हे लक्षात आले. याविषयीचा असंतोष व संताप यातूा उठाव केले याची उत्तम उदाहरणे म्हणजे, मिदानपूर जिल्ह्यातील चुआरांचा उठाव (१८३२-३३), भूमिजांचा उठाव (१९३२-३३), संस्ताळांचा उठाव (१९५५-५६), मुंडा लोकांाी केलेला सरदार लराय (१८५५) व बिरसा मुंडा उठाव (१८९५ ते १९००) इत्यादी.

भारतीय संविधानातील आदिवासी सुरक्षा हक्काबाबत तरतूदी :

भारतीय संविधानामध्ये विशेषतः आदिवासींचे हितसंबंध जपण्याच्या भूमिकेतूा त्यांना पुरेसे संरक्षण देण्यासाठी आणि त्यांचे भौतिक जीवामना उंचावण्यासाठी विशेष तरतूदी वेगवेगळ्या कलमांद्वारे करण्यात आल्या आहेत. यात प्रामुख्याो १९(५)/४६/६४/५ व्या आसूचिसह २४४ २७५/३३०/३३२/३३४/३३५/३३८/३३९/३४०/३६६ (२५) या कलमांचा समावेश करता येईल. भारतीय संविधाा निर्मात्याांी सदर कलमांच्या आधारे संविधाािक चौकटीत खालील तरतुदींच्या आधारे आदिवासींचे माव अधिकार सुरक्षित केल्याचे दिसूा येते. भारतीय संविधाात युाो १० डिसेंबर १९४८ रोजी घोषित केलेली माव अधिकाराच्या जाहीराम्यातील बहुतांशी सर्व तत्त्वे समाविष्ट करूा आदिवासींच्या माावी अधिकारासंदर्भात विशेष काळजी घेतल्याचे स्पष्ट होते. माव अधिकाराच्या संरक्षणासाठी भारताो कायदेशीर यंत्रणा ाािर्माण करूा भारतीय ाागरिकांस दोन प्रकारे माव अधिकाराच्या उल्लंघाासंदर्भात दाद मागण्याची तरतूद करूा ठेवली आहे. यात यायलेख (रिट्स) यामागाो संविधाातील कलम ३२ अनुसार भारतातील नागरिकास पाच यायलेखांतर्गत यायालयामध्ये दाद मागता येते. त्याचप्रमाणे कलम २२६ अनुसार राज्याच्या उच्च यायालयात या यायलेखांतर्गत देखील दाद मागता येते. या यायलेखांत १. बंदी प्रत्यक्षीकरण, २. परमादेश, ३. प्रतिषेध, ४. अधिकार पृच्छा, ५. उत्प्रेषण यांचा समावेश होतो.

भारतातील आदिवासी विकास:

साधारणपणे शासाच्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या अंदाजे ३०० योजाा ाायमितपणे राबविल्या जात आहेत. त्या योजाा म्हणजे आदिवासी विकास विभागाच्या द्वारे विविध योजाांची अंमलबजावणी, समाजकल्याण विभागाच्या अंतर्गत येणाऱ्या योजाा, याय व विधी योजाा, पुार्वसा योजाा, आदिवासी संशोधा व प्रशिक्षण संस्था, पुणेद्वारे राबविल्या जाणाऱ्या योजाना, एकात्मिक ग्रामीण बालविकास व पोषण योजना, आदिवासी सहकारी मंडळाच्या योजना.

पृथ्वीवर जमास आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीस माावी हक्क आहेत. त्याचप्रमाणे आदिवासींााही माावी हक्क आहेत. विचारवंत, आंतरराष्ट्रीय संघटाा, राज्यघटना यांनी माावी हक्कांचे समर्था केले असले तरी निरक्षरता, दारिद्र्य, अंधश्रद्धा, राजकीय जागृतीचा अभाव इ. प्रशांमुळे आदिवासींपर्यंत माावी हक्क पोहोचलेले नहीत. यासाठी त्यावर व्यवस्थित विचार केल्यावरच आदिवासींाा माावी हक्कांचा उपभाग घेता येईल. या हक्कांच्या उपभोगासाठी पुढील घटकांचा विचार करणे आवश्यक ठरते. उपभोग, आरोग्य, राजकीय, शैक्षणिक, रोजगार, आर्थिक, जीवा जगण्याचा - इत्यादी हक्क. आदिवासींच्या माावी अधिकारांच्या विकासासाठी आहेत.

निष्कर्ष-

माावी अधिकाराच्या संदर्भात आदिवासी जमातीचा विकास पाहता असे ािर्देशाास येते की, शासाच्या योजा भरपूर आहेत. पंरतु तरीही आदिवासीच्या विकासात कोणताही फरक पडत ाही. आदिवासी बालकामध्ये असलेले कुपोषण, रोजगाराचा प्रश, आदिवासी मजुराची होणारी पिळवणूक हे पाहता सर्व योजाा या कागदावर असल्या सारख्या दिसूा येतात. शासाच्या योजाा कितीही चांगल्या असल्या तरी प्रत्यक्षात त्यांची अंमलबजावणी चांगल्या पध्दतीनो होत नाही. शासाा विकासाच्या योजाा आणूाही मेळघाटातील आदिवासीची परिस्थीती जशीच्या तशी असलेले दिसूा येते. यांचाच अर्थ जोपर्यंत भारतीय लोकांची मााासिकता बदलत नाही, शासा त्यांच्या कडे पुरेसे लक्ष देत नही तोपर्यंत तरी आदिवासी जमात ही प्रवाहापासूा दूरच राहिल असे दिसून येते. आदिवासी जमातीाी सुध्दा शैक्षणिक पात्रता जोपर्यंत वाढविणार ाही तोपर्यंत त्यांच्या अयायाला आळा बसणार नाही.

Volume : 6 | Issue : 4 | April 2016 | ISSN - 2249-555X | IF : 3.919 | IC Value : 74.50

सांराश:

आदिवासी देशातील मूळचा रविाशी असला तरी इतर समाजाच्या तुलोनो त्याचा विकास झालेला नही. घटोनो त्यां ना मुलभूत अधिकार दिले आहेत. परंतु त्या अधिकारांविषयी त्यांच्या जागृती नाही. पुरेसे ज्ञाना, आुभव आदिवासी समाजाच्या प्रशांची परिपूर्ण जाण असणाऱ्या अधिकाऱ्यांचीच नोमणूक, आदिवासी प्रशासाासाठी करण्यात यावी. जेणेकरूा त्यांाा आपल्या अधिकारांची जाणीव होईल. जीवााच्या प्रवहा मध्ये त्यांचा सुध्दा विकास होईल यासाठी सर्वानी मिळूा प्रयत करणे आवश्यक आहे. मेळघाटातील आदिवासी सुध्दा समस्यो ग्रस्त आहेत. दैदै गरजा भागविण्यात त्यांची शक्ती पणाला लागते. मग शिक्षण, विकासाकडे त्यांचे दुर्लक्ष होते.

संदर्भ :

१ Khare S.C., Human Rights and United Nationछ, Metro Polition Book Co.१९७७

२ शर्मा ब्रजकिशोर, च्माव अधिकारों की सार्वभौम घोषणा और भारत की विधीछ, पीचआय लरनिंग लिमीटेड, नई दिल्ली,२०१०.

३ खडसे भा. कि. डॉ., च्भारतीय सामाजिक समस्याछ, श्री मंगेश प्रकाशा, ाागपूर.

४. आंबेडकर भिमराव रामजी डॉ.,छभारतीय संविधााछ, प्रकाशक डॉ. आंबेडकर साहित्य प्रचार मंडळ, नागपूर.

५. भारतीय समाजविज्ञाा कोष, डायमंड पब्लिकेशा, पुणे.

६. च्योजाा च्मासिक, माहे डिसेंबर २००८, २००९, २०१२.